

Для посилання:

Басай Н. П. Дидактичні засади навчання іноземних мов учнів старшої школи (на матеріалі німецької мови) [Текст] / Н. П. Басай // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 424–431.

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ (на матеріалі німецької мови)

Н. П. Басай,
Інститут педагогіки НАПН України

Постановка проблеми. Прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» [7] зумовило запровадження нового 11-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти зі збереженням кращих ідей 12-річної школи (профільності навчання, можливості здобуття професійної освіти в школі тощо).

Трансформації, що відбуваються в освітньому просторі, слугують передумовою для визначення нових пріоритетів у різноманітних сферах діяльності середньої освіти. У зв'язку з цим з'являються завдання, пов'язані і з формуванням нового змісту навчання іноземних мов у старшій школі та із засобами його реалізації.

Перехід середньої школи на 11-річний термін навчання зумовив перегляд відповідних стратегічних документів і необхідних засобів навчання. Було запропоновано нову редакцію програми з іноземних мов для 10-х і 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) [8]; створені підручники [3; 4; 5; 9; 10; 13; 14] підготовлені науково-методичні публікації в журналі «Іноземні мови в навчальних закладах», які у певний спосіб забезпечили шкільну практику дидактичною, психологічною й методичною підтримкою, спрямованою на ефективну організацію навчання іноземної мови учнів старшої школи [1; 2; 11; 12].

Аналіз останніх досліджень. Здійснені публікації ознайомили вчителів з авторськими концепціями підручників, рекомендованих Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, надали їм рекомендації з питань ефективної організації навчання іноземної мови учнів старшої школи [1; 2; 11; 12].

Проведений нами аналіз підручників з німецької мови для 10-х і 11-х класів ЗНЗ засвідчив про різні підходи до їх конструювання, але визначив те, що саме їх об'єднує – відповідність вимогам чинної програми й урахування основних положень комунікативного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного й культурологічного підходів до навчання іноземних мов.

Мета статті. За результатами аналізу підручників з німецької мови окреслити окремі дидактичні й психологічні положення, що забезпечують ефективність процесу навчання іноземних мов у сучасній старшій школі.

Основна частина. Активне і водночас життєво необхідне впровадження в процес навчання іноземних мов комунікативного методу, переосмислення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [6] та їх використання в навчанні відповідно до наявних умов функціонування сучасної української школи зумовлюють уточнення деяких дидактичних і методичних положень окремих компонентів системи іншомовної освіти в старшій школі.

Старша школа (10–11 класи) охоплює період розвитку дитини від 15 до 17 років. Одним з важливих аспектів психічного розвитку старшокласників є інтенсивне дозрівання, провідна роль у якому відводиться розвитку мислення. У цьому віці учні виявляють більше самостійності, у них інтенсивно формуються і визначаються риси характеру, відбувається становлення світогляду. Основною особливістю особистісного розвитку старшокласника є помітний розвиток самосвідомості, самооцінки, що ґрунтується на самостійному аналізі й оцінці власної діяльності. Під час навчання в цей період виникають нові мотиви

професійного і життєвого самовизначення. Соціальні мотиви старшокласників стають більш диференційованими, практично спрямованими й дієвими.

Головна мета навчання іноземної мови в старшій школі полягає у формуванні в учнів комунікативної компетенції – умінь і навичок здійснювати спілкування в усній і писемній формах у межах сфер і тематики, визначених програмою для кожного рівня (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень), дотримуючись традицій і норм, прийнятих у країні, мова якої вивчається. На попередньому етапі (2–9 класи) учні вже оволоділи певним рівнем іншомовної комунікативної компетенції, який слугуватиме їм своєрідною базою для подальшого вдосконалення здобутих знань, набутих умінь і навичок. Значним підґрунтям у досягненні певних результатів навчання, визначених чинною програмою, їм слугували підручники й навчальні посібники для 2–9 класів, концепції навчання іноземних мов, дидактичні й методичні підходи до організації профільного навчання і певні дидактико-методичні положення, спрямовані на вдосконалення процесу навчання іноземних мов, висвітлені в публікаціях на сторінках педагогічної преси.

Пріоритетними концептуальними засадами навчання іноземної мови старшокласників слугуватимуть комунікативно-діяльнісний, особистісно орієнтований і культурологічний підходи до навчання іноземної мови, а також основні положення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

Розглянемо питання основних дидактичних і психологічних положень, на яких ґрунтується навчання іноземної мови старшокласників.

1. Цілі навчання в старшій школі є кінцевими в усьому навчальному курсі середньої школи. У системі неперервної іншомовної освіти навчання в старшій школі розглядається як завершальний ступінь загальної середньої освіти. Відповідно до умов економічного і соціально-політичного функціонування держави в сучасному полікультурному світовому середовищі та з урахуванням функції іноземної мови як засобу пізнання цього середовища і спілкування з його носіями, кінцева мета навчання полягає в досягненні випускниками школи вміння спілкуватися, використовуючи мову як засіб безпосереднього живого контакту і як засіб розширення власного культурного і професійного світогляду через літературу, засоби масової комунікації, а також соціальні мережі Інтернету. У зв'язку з цим у старшій школі передбачається досягнення учнями більш високого рівня володіння іноземною мовою, що виражається у варіативності цілей усного і письмового спілкування, до якого залучаються різноманітні мовні засоби, у більшій ефективності використання мови як засобу здійснення соціальної, зокрема навчальної, самоосвітньої, проектної діяльності.

Навчання іноземної мови в старшій школі має сприяти особистісному і соціальному самовизначенню старшокласників, подальшому розвитку їхніх інтелектуальних здібностей, майбутніх інтересів і прагнень, розумінню прагматичної значущості мови для їхнього особистісного і професійного становлення.

2. Проблеми освіти, розвитку і виховання старшокласників засобами іноземної мови розв'язуються у взаємозв'язку.

Практична мета сприяє:

- формуванню комунікативних умінь і мовленнєвих навичок, які забезпечують пізнавально-комунікативні потреби учнів старших класів;
- навчанню іншомовного спілкування в контексті діалогу культур;
- навчанню етики дискусійного міжособистісного спілкування;
- формуванню вмінь аналізувати і порівнювати відомості й факти рідної та іншомовної культури.

Особливого значення набуває виховний аспект, оскільки в учнів виховується:

- повага до мови і культури її носіїв;
- комунікативно-мовленнєва толерантність, комунікабельність у спілкуванні з однолітками і дорослими;
- активність у виконанні комунікативних і пізнавально-пошукових завдань;

- залучення до самостійного виконання творчих видів діяльності, роботи з довідковою літературою, зарубіжними джерелами інформації тощо.

Освітня мета сприяє:

- ознайомленню зі стилем і способом життя зарубіжних однолітків;
- формуванню готовності до осмислення соціокультурних особливостей іншомовних країн;
- культурознавчому збагаченню за рахунок відомостей про культурні цінності і культурне життя народів, мова яких вивчається;
- залученню до активної участі в діалозі культур.

Розвивальна мета передбачає розвиток:

- мовних здібностей і стійкого інтересу до вивчення іноземної мови;
- потреби в самоосвіті;
- інтелектуальних здібностей (пам'ять, мислення, воля, емоції тощо);
- загальнонавчальних умінь (робота з підручником, робочим зошитом, книгою для читання, довідковою літературою, словником).

Вивчення іноземної мови в старшій школі сприяє формуванню комунікативності як важливої властивості особистості, довільної уваги і запам'ятовування, лінгвістичної спостережливості, планування мовлення, самоконтролю тощо. У кінцевому результаті передбачається досягнення комунікативної компетенції (певного рівня розвитку мовних, країнознавчих і соціокультурних знань, комунікативних умінь і мовленнєвих навичок, які дають можливість ефективно здійснювати іншомовне спілкування).

3. Навчання іноземної мови має яскраво виражену особистісно орієнтовану спрямованість. Це означає, що головним у навчальному процесі є учень як суб'єкт навчальної діяльності і міжкультурного спілкування, його індивідуальна картина світу, мотиви, соціокультурні програми розвитку, емоції і настрої, актуальні інтереси й потреби. Форми, способи, засоби навчання, що використовуються в навчальному процесі, мають сприяти активізації і розвитку партнерських стосунків як між учителем і учнями, так і між самими учнями.

4. Навчання іноземної мови є когнітивним процесом. Реалізація цього принципу передбачає не лише набуття учнем нового засобу мовного кодування концептів, а й формування його картини світу шляхом залучення як до автентичних вербальних, так і предметних значень нової системи світогляду і світорозуміння, носієм якої передусім є його зарубіжний одноліток. Саме це означає, що навчання іноземної мови має здійснюватися у взаємозв'язку з культурою носіїв, що позитивно впливатиме на формування в учнів здібності співвідносити своє і чуже (не за принципом «добре» чи «погане», а «інше», «незнайоме, але вже зрозуміле»), дасть змогу усвідомлювати, що поєднує рідну культуру з чужою культурою, що саме є відмінним у них і чому. Толерантність та інтерес до феноменів іншої ментальності й чужої культури, вміння сприймати і розуміти ці феномени, орієнтуватися в них, вступати з ними в діалог, вміння порівнювати їх із власним світоглядом і лінгвокультурним досвідом, сформованим на базі рідної мови і культури, вміння критично осмислювати інший образ і систему почуттів, іншу ієрархію цінностей і в такий спосіб збагачувати власну картину світу. Усе це і визначає когнітивні засади процесу навчання іноземної мови.

5. Навчання іноземної мови будується як творчий процес. Відповідно до цього принципу фронтальна робота, яка передбачає домінуючу роль учителя, зводиться до мінімуму. Парні, групові види роботи, спільні творчі завдання і проекти посідають чільне місце в навчальному процесі. Старшокласники мають можливість у ході виконання тих чи інших завдань реалізовувати власні наміри, тобто діяти від себе, а не виконувати в ситуаціях задану вчителем комунікативну роль. У навчальному процесі створюються ситуації, які дають змогу учню самостійно переносити засвоєні знання, навички і вміння в новий контекст їх використання. Водночас зміст навчання іноземної мови підлягає не механічному засвоєнню, а інтелектуальній і творчій переробці та інтерпретації.

6. Навчання іноземної мови носить діяльнісний характер, виражений зовнішньою і внутрішньою (розумовою) активністю старшокласників. Реалізація цього принципу сприяє створенню в навчальному процесі умов, за яких:

- учні навчаються адекватно висловлювати складні думки, а не просто вербально реагувати і пристосовуватися до комунікативної ситуації;
- мовленнєве спілкування органічно співвідноситься з інтелектуально-емоційним контекстом іншої діяльності учнів (гра, опитування, випуск газети тощо);
- реалізуються міжпредметні зв'язки, а завдяки пошуку можливостей автентичного спілкування в позаурочний час розширюється коло спілкування в класі;
- кожен старшокласник має можливість проявляти власну фантазію, креативність, активність і самостійність;
- кожна дія (мовленнєва і немовленнєва) має для учня глибокий особистісний смисл, де практична значущість здобутих знань, набутих навичок і сформованих умінь усвідомлюється ним як на перспективу, так і на кожний конкретний етап навчання.

7. Навчання іноземної мови спрямоване на автономію учня в навчальній діяльності та в міжкультурній комунікації. Автономія старшокласника в навчальній діяльності пов'язана з формуванням у нього готовності та звички самостійно й активно працювати над мовою і з мовою, умінням усвідомлено оцінювати свій лінгвокультурний досвід і, за потреби, усвідомлено його корегувати, приймати свої власні незалежні рішення і брати на себе відповідальність за результати вивчення мови. Реалізація цього принципу передбачає навчання старшокласників різних стратегій роботи з мовою, що сприяє розвитку загальнонавчальних умінь. Важливу роль також відіграють творчі завдання, проектна (групова) робота, ситуації, за яких учням необхідно брати на себе відповідальність за результат і якість спільно виконуваного групового завдання. Навчання має стимулювати мотивацію старшокласників у спілкуванні іноземною мовою і в її вивченні.

8. Навчання іноземної мови має чітко виражену комунікативну спрямованість. Навчальний процес організується як комунікативна діяльність, яка за своїми основними параметрами наближена до реального міжкультурного спілкування. Це означає, що він спрямований не на формування окремих умінь аудіювання, говоріння, читання, письма, а на розвиток комунікативної компетенції, яка їх інтегрує. Саме тому навчання говоріння відбувається в тісному взаємозв'язку з формуванням умінь розуміти письмовий текст або той, що звучить і, навпаки, після прочитання або прослуховування тексту учні можуть висловлюватися за його змістом або у зв'язку з ним як в усній, так і в письмовій формах, а підготовка усних висловлювань може супроводжуватися письмовою фіксацією необхідної інформації тощо. З огляду на це важливо в навчальному процесі створювати мотиви кожної мовленнєвої і немовленнєвої дії учнів як під час навчання засобів (лексики, граматики, фонетики), так і умінь спілкування.

Оволодіння мовними засобами, яким належить другорядна роль, має органічно поєднуватися з процесом формування здібностей старшокласника використовувати іноземну мову як засіб міжкультурного спілкування. Незважаючи на те, що коректне володіння мовними засобами є одним із практичних завдань навчання, мовна коректність не є самоціллю. Важливо те, що саме говорить/пише/читає/слухає учень іноземною мовою, а також його думка з приводу того чи іншого факту/інформації, його судження, оцінки та інтерпретації.

9. Навчання іноземної мови має послідовну орієнтацію на мовленнєвий, навчальний, культурний досвід старшокласника, сформований у процесі осягнення ним рідної культури й осмислення рідної мови. Основою цього принципу є систематичне залучення асоціацій з рідної мови, порівняння семантичних особливостей, пошук лексичних еквівалентів, переклад рідною мовою тощо. Міцне володіння іноземною мовою знімає гостроту проблеми інтерференції, а отже, необхідність постійного звертання до відкритих міжмовних зіставлень у межах мовної системи. Але це не виключає самостійного пошуку учнями зіставлень і паралелей у сфері культурних феноменів. Більше того, урахування стратегій усного і

письмового спілкування, сформованих на базі рідної мови, дає змогу будувати процес навчання іноземної мови інтенсивно й економічно.

10. Урок іноземної мови в старшій школі має бути об'єднаний спільною темою, а діяльність учнів на ньому повинна бути різноманітною. Кожний урок має бути цілісним компонентом тематичного модуля (серії уроків) і логічно «вписуватись» у його систему. Водночас він має сприйматись як автономна одиниця, яка має свою мету, завдання і відповідні засоби їх реалізації. А це означає, що на уроці досягаються певні цілі, що асоціюються із загальною метою, визначеною для роботи в межах певного тематичного модуля, і є її складником.

Висновок. Висвітлені в статті дидактичні і психологічні положення навчання іноземної мови старшокласників є валідними для різних умов навчання і можуть варіюватися залежно від напряму профільної підготовки. Окрім того, вони можуть слугувати засадами для конструювання підручників і посібників для навчання іноземних мов учнів старшої школи.

Література

1. Басай Надія. Забезпечуємо профільну школу новими засобами навчання (Календарно-тематичне планування до підручника «Guten Tag! 10») [Текст] / Надія Басай // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2010. – № 4.

2. Басай Надія. Календарно-тематичне планування до підручника «Guten Tag! 10» (рівень стандарту, другий семестр) [Текст] / Надія Басай // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2010. – № 5.

3. Басай Н. П. Німецька мова : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. ; [9-й рік навчання, академ. рівень] ; [Текст] / Н. П. Басай. – К. : Освіта, 2010.

4. Басай Н. П. Німецька мова. Добрий день! : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. ; [9-й рік навчання, рівень стандарту] ; [Текст] / Н. П. Басай. – К. : Освіта, 2011.

5. Басай Н. П. Німецька мова. Добрий день! : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. ; [10-й рік навчання; рівень стандарту, академічний рівень] [Текст] / Н. П. Басай. – К. : Освіта, 2011.

6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – Відділ сучасних мов, Страсбург [Текст]. – К. : Ленвіт, 2003.

7. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010 – № 46, с. 545.

8. Іноземні мови. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Текст]. – К. – Ірпінь : Перун, 2010.

9. Кириленко Р. Німецька мова (10-й рік навчання, профільний рівень) : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / Р. Кириленко, В. Орап, Є. Соколова. – К. : Генеза, 2011.

10. Кириленко Р. Німецька мова (9-й рік навчання, профільний рівень) : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / Р. Кириленко, В. Орап. – К. : Генеза, 2010.

11. Про вивчення іноземних мов у 2010/2011 навчальному році: Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України, проект [Текст] // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2010. – № 4.

12. Савчук Ірина. Навчання для майбутнього: Методичні рекомендації до роботи з підручником з німецької мови, 9-й рік навчання, рівень стандарту [Текст] / Ірина Савчук // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2010. – № 4.

13. Савчук І. Німецька мова (10-й рік навчання, рівень стандарту, академічний рівень) : [підруч. для 11 кл. загальноосв. навч. закл.] ; [Текст] / І. Савчук. – Л. : Світ, 2011.

14. Савчук І. Німецька мова (9-й рік навчання, рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. [Текст] / І. Савчук. – Л. : Світ, 2010.

У статті окреслено окремі дидактичні і психологічні положення, які забезпечують ефективність процесу навчання іноземних мов у сучасній старшій школі.

Ключові слова: старша школа, іноземна мова, комунікативний метод, принципи навчання, засоби навчання.

В статье обозначены некоторые дидактические и психологические аспекты, обеспечивающие эффективность процесса обучения иностранным языкам в современной старшей школе.

Ключевые слова: старшая школа, иностранный язык, коммуникативный метод, принципы обучения, средства обучения.

The article deals with some didactic and psychological aspects securing the efficacy of process for teaching foreign languages at modern school.

Keywords: senior school, foreign language, communicative method, principles of teaching, means of teaching.